

Göteborgs Universitet
Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion

Förnuft till döds?

Debatten om Georg Henrik von Wrights bok: *Vetenskapen och förnuftet*

Gunnar Mårtenson

Kandidatuppsats i Idé- och lärdomshistoria, HT 2009

Handledare: Björn Billing

Abstract

Title: Förnuft till döds? Debatten om Georg Henrik von Wrights bok: *Vetenskapen och förnuftet* (1986).

Rationality to death? The debate on the book: *Vetenskapen och förnuftet* (1986)
-*Science and reason* -by Georg Henrik von Wright

Language: Swedish

Author: Gunnar Mårtenson

Year: 2009

Department: Department of Literature, History of Ideas, and Religion

Supervisor: Björn Billing

Summary: This paper relates a debate on a book *Vetenskapen och förnuftet* (1986) written by the Scandinavian philosopher Georg Henrik von Wright (1916 - 2003). The book brings up fate of mankind, raising the question if human rational thinking and scientific achievements are threatening our very existence on earth. Shortly after the book was published, it was intensively debated in a leading Swedish newspaper Svenska Dagbladet. Some 20 leading politicians and scientists contributed with their criticism during spring 1987. The paper highlights this debate by writing reception history, describing how the book with its serious message was received by leading scientists of the time. Thinking is traced back to history of ideas in the western world and the belief in scientific progress. The debate turned out to become very polarized and is described mainly in three dimensions, the optimism- or pessimism for the future, human rationality versus reason, and conditions of future human life. Written during a time with strong economic growth, von Wrights book came as a surprising prophecy and warning speaking clearly of what technological progress have caused in wars, in segregation and in environmental impact, and even predicting the apocalypse as likely. The perspective points forward to the debates and negotiations on sustainable development that we have today. Several of the critics plead and express hope for a new era with increased focus on reason and human values compared to the predominant mechanism of economic growth and technological rationality of today.

Key words: Science, rationality, reason, apocalypse, sustainability, von Wright.

”En gång skall med säkerhet människan som art upphöra att finnas; om det sker efter några hundra tusen år eller ett par sekler, är i det kosmiska perspektivet en pipa snus.”¹

¹ Georg Henrik Von Wright, *Vetenskapen och förnuftet* (1986) (Stockholm: Albert Bonniers 2005) s. 151.

Innehållsförteckning	sid
Abstract	2
Inledning, syfte, metod och frågeställningar	5
Material och avgränsningar	7
Vetenskapen och förnuftet	8
Biografi, Georg Henrik von Wright	8
Utgångspunkten, boken <i>Vetenskapen och förnuftet</i>	9
Den historiska bilden av livsvillkoren	9
Den vetenskapliga världsbilden 1987	10
Debatten ”Förnuft till döds?”	12
Pessimismen	12
Förnuftet	19
Livsvillkoren och framtidstron	24
Metaanalys	27
Recensenter analyserar	27
Von Wrights debattinlägg och analys	33
Egen analys och reflektion	36
Litteraturförteckning	42

Inledning, syfte, metod och frågeställningar

En av vår tids mest framstående tänkare, den finlandssvenske filosofen Georg Henrik von Wright, höll i Colmar 1985 ett föredrag med titeln ”Images of Science and Forms of Rationality”².

Vetenskapen och förnuftet utgör en utvidgad version av innehållet i detta föredrag. von Wright frågar sig i boken om det finns en vetenskaplig världsbild. Att försöka begripa grunddragen i denna världsbild är ett av hans ärenden. Ett annat är hans önskan att utvärdera ”de verkningar på livet, som vetenskapen haft via teknologien och den industriella produktionsformen.”³. von Wright menar att inverkan av de tekniska framstegen har två sidor. Utan tvivel har teknologin gett oss bättre levnadsstandard. Men den har även fört med sig tillämpningar som är destruktiva. ”’Vetenskapens världsbild’ har jag funnit splittrad och förvirrad – och om teknologiens inverkan på livet varit mera fördärvlig än välsignelsebringande åtar jag mig inte att bedöma.”⁴ Denna tvåtydighet slår tillbaka och utmanar vårt rationella tänkande. Vart är vi på väg? Man kan tala om en ”förnuftets kris”⁵ i vår tid, anser von Wright. Det är miljöhot, stress och vapenhot som han ser skapa krisen.

Industristaterna finner sig ställda inför allvarliga hot mot miljön i form av nersmutsning och förgiftning. Den ändrade livsstilen har fått återverkningar i form av alienering och stress. Till detta kommer faran, att jordens naturtillgångar kanske inte skall förslå för att mätta behoven hos en snabbt ökande folkmängd och sist, men inte minst, den skugga över våra liv, som kastas av vapen av hittills okänd och oanad ödeläggande verkan.⁶

Boken *Vetenskapen och förnuftet* (1986) gav upphov till en intensiv och omfattande debatt redan några månader efter utgivandet. Frågeställningen som boken och debatten handlar om är kortfattat: Kommer vår civilisation och vårt levnadssätt att med nödvändighet leda till undergång?

² Ibid., s. 9.

³ Ibid., s. 9.

⁴ Ibid., s. 12.

⁵ Ibid., s. 15.

⁶ Ibid., s. 15.

Syftet med denna uppsats är att besvara frågan: Hur blev bokens budskap mottaget i den svenska debatten? Mitt grepp är att skriva receptionshistoria. Tanken med att göra detta är att lyfta fram innehållet i en medskapande historisk skrivning. Detta möjliggör att genomlysa debatten i sammanhållen form. När innehållet på detta sätt fått en transparens genom *en* författares beskrivning, har en plattform blivit lagd för kommande analyser och forskning genom andras. Denna metodik har fått omfattande användning inom religionshistoria och hermeneutik, och för kontinuerlig tolkning av litteraturens stora klassiker. Det är vanligt att bedriva forskning genom receptionshistorisk analys, som är en litteraturvetenskaplig analysmetod. Beskrivningar av dessa teoriers grunder finns tillgängliga i källor som behandlar forskning inom litteraturhistoria, såväl som inom medie- och kommunikationsvetenskap. Den kortfattade återgivning jag gjort här är grundad på beskrivningar av Jostein Gripsrud⁷ och Gunnar Hansson⁸.

Att återge debatten nu, 20 år senare, menar jag har ett intresse. En anledning är att den tidigare inte har sammanställts och analyserats. En annan är att de problemställningar som idag (2010) ställs i fokus under begreppet ”hållbar utveckling”, i grunden är desamma som var angelägna för von Wright. Debatten fördes i tidskrifter och tidningar, exempelvis på Svenska Dagbladets kultursida. Debattens intensitet under 1987 var påtaglig. Enbart i denna tidning publicerades ett 20-tal artiklar under månaderna april till juni. Samlingsrubriken ”Förnuft till döds?” uttrycker koncentrerat debattens laddning. Det apokalyptiska stämningläget markerades genom att varje artikel illustrerades med en bild ur Albrecht Dürers kända gravyrer och etsningar från åren runt sekelskiftet 1500. Flera av dessa återger visioner av människans framtid och öde, t.ex. ”Apokalypsens fyra ryttare”.

En debattör gav von Wright alltigenom negativ kritik. En annan gav beröm för att dennes tunga civilisationskritik framkommit, med motivet att den är vitaliserande för debatten. De allra flesta menade att von Wright har en överdriven pessimistisk inställning inför framtiden och brist på tilltro till det mänskliga förnuftet.

⁷ Jostein Gripsrud. *Mediekultur Mediesamhälle* (Göteborg: Daidalos 2005) s. 79.

⁸ Gunnar Hansson, *Den möjliga litteraturhistorien* (Stockholm: Carlssons Bokförlag 1995)

Material och avgränsningar

Jag har valt att låta 15 st. debattinlägg i Svenska Dagbladet utgöra mina huvudsakliga källor i uppsatsen, tillsammans med von Wrights bok *Vetenskapen och förnuftet*. Mitt urval kan synas begränsat mot bakgrunden att fler artiklar har skrivits i andra tidningar och tidskrifter. Vid genomgång av mera material har jag dock inte funnit väsentligt anorlunda debattvinklingar eller argument. Jag har istället sett det som en fördel att följa inläggen i en enda sammanhållen debatt. Helt naturligt finns här en logik i argument och motargument. Här finns också några recensenters analys av debatten som sådan. I recensionerna upptäcker man snart ett betydande mått av likartade och därmed överlappande argument och synpunkter. Mest utmärkande är dock divergens och unika åsikter. Min strävan har varit att lyfta fram spännvidden och hellre undvika att upprepa där det finns likartade åsikter. Detta har medfört att några debattörers texter återges med större utrymme än andras.

Debattens startpunkt blev en recension skriven av Göran Schildt den 19 januari 1987 på Svenska Dagbladets kultursida. Som uppföljning bad tidningen ett antal skribenter ”att med utgångspunkt från von Wrights tankegångar diskutera både de faror och de möjligheter som vetenskap och förnuft i dag kan tänkas föra med sig.”⁹

I min disposition har jag valt att samla debattörernas kritik relaterad till respektive pessimism, förnuft, framtidstro, att redovisa metaanalys som gjorts av debattörerna och sist göra ett försök till egen analys och reflektion, där jag beskriver varför frågeställningarna har aktualitet i nutid och gör kopplingar till idéhistoriska traditioner. I de uppsatsavsnitt där recensionerna direkt återges har jag valt att ej göra contextualiseringar utan ligga nära primärkällorna med få utvikningar. Artiklarna jag valt att analysera är skrivna i Svenska Dagbladet av följande debattörer: ordningen är kronologisk, efter debattinläggens införandedatum, alla under 1987.

5/4	David H Ingvar	Professor i klinisk neurofysiologi, Lunds universitet
5/4	Thure Stenström	Professor i litteraturvetenskap, Uppsala universitet
9/4	Marianne Rasmuson	Professor i genetik, Umeå universitet
14/4	Stig Strömholm	Professor i juridik, Uppsala universitet
19/4	Tor Ragnar Gerholm	Professor i fysik, Stockholms universitet

⁹ Svenska Dagbladet, Kultursidan, den 5 april 1987

23/4	Ulla-Britta Lagerroth	Professor i litteraturvetenskap, Lunds universitet
26/4	Germund Hesslow	Fil dr i filosofi
10/5	Carl Bildt	Partiledare Moderata samlingspartiet
14/5	Sven-Eric Liedman	Professor i idé- och lärdomshistoria, Göteborgs universitet
18/5	Bo Dahlbom	Docent i teoretisk filosofi, Umeå universitet
21/5	Harald Riesenfeld	Professor emeritus i exegetik
31/5	Martin Lönnebo	Biskop i Linköping
31/5	Lars Gustafsson	Professor i filosofi, University of Texas at Austin, USA
5/6	Bengt Westerberg	Partiledare Folkpartiet
11/6	Knut Ahnlund	Professor, litteraturvetare, författare, kritiker
14/6	Georg Henrik von Wright	Professor i filosofi

Utgångspunkten i arbetet utgörs av boken: Georg Henrik von Wright, *Vetenskapen och förnuftet* (1986). Under några kommande år efter 1986 skrev von Wright i essäform boken *Myten om framsteget* (1993), där han delvis kommenterar debatten om *Vetenskapen och förnuftet*, och även följer upp händelseutvecklingen.

Vetenskapen och förnuftet

Biografi, Georg Henrik von Wright

Georg Henrik von Wright, född 14 juni 1916 i Helsingfors, död 16 juni 2003 i samma stad, var en finlandssvensk filosof, professor vid Helsingfors universitet 1946 - 1961, i Cambridge 1948 - 1951 och ledamot av Finlands akademi 1961 - 1986. von Wright efter-trädde sin vän Ludwig Wittgenstein som professor i filosofi vid universitetet i Cambridge 1948, där han bland annat etablerade området deontisk logik (som behandlar logiken hos begreppen ”tillåtet”, ”förbjudet” och ”obligatoriskt”). Efter tre år lämnade han dock posten och flyttade tillbaka till Helsingfors. von Wright är mest känd för sitt engagemang i samhällsdebatten om vart människan är på väg. Som socialfilosof betecknade sig von Wright som närstående filosoferna inom den så kallade nya vänstern, och närstående Frankfurtskolan. Han invaldes 1960 som utländsk ledamot av Kungliga Vetenskapsakademien.¹⁰

¹⁰ Internet: http://sv.wikipedia.org/wiki/Georg_Henrik_von_Wright, den 10 nov 2009

Utgångspunkten, boken *Vetenskapen och förnuftet*

Georg Henrik von Wright ger uttryck för en vilshenhet inför den värld han lever i. von Wright upplever att många andra människor också känner så. I boken *Vetenskapen och förnuftet* gör han ett ingående ”försök till orientering”¹¹, en ansats till att förklara och göra bilden av vår värld begriplig. von Wrights syfte med boken är att torgföra den problematik han ser att den tekniskt vetenskapliga utvecklingen har lett fram till, och göra en diagnos av det nutida mänskliga förnuftet som legat bakom denna utveckling. Min strävan är att i denna resumé dels beskriva bokens innehåll, dels särskilt lyfta fram sådana avsnitt som debattörerna av boken riktat uppmärksamheten på.

Den historiska bilden av livsvillkoren

Människans relation till naturen, dess krafter och fenomen är en grundpelare för tillvaron under antiken. von Wright inleder boken med en beskrivning av hur antikens tänkare såg på det mänskliga förnuftets relation till naturens lagar. Denna relation utgjorde ett balanserande kraftfält som påverkade och styrde livsvillkoren.

På 1500- och 1600- talen händer något omvälvande. Under inverkan av nya idéer hos vetenskapsmän som Bacon, Kepler, Galilei, Descartes och Newton uppstår en ny definition av förnuftet och ett nytt naturbegrepp. Med detta får människan också en ny relation till naturen. Runt sekelskiftet 1800 inträffar början till den industriella revolutionen, då massproduktion och distribution av varor möjliggörs. *Vetenskapens* landvinningar får efterhand avgörande påverkan på människors livsvillkor. Det nya industrisamhället blir det praktiska resultatet av människans nya rationalitet. Tillgången till varor och arbetstillfällen är mestadels av godo. Men industrisamhället har också en problematisk social avigsida. von Wright undersöker och återger vad mänsklighetens *förnuft och rationalitet* är, och försöker ta reda på vad som egentligen har förändrats. von Wright sammanfattar att man kan se en skillnad mellan målrationalitet och värderationalitet. En form av målrationalitet är intellektuell färdighet eller, med Frankfurtskolans begrepp, ”teknisk rationalitet”. Max Weber talade om *Zweckrationalität*. Hans kontrasterande begrepp *Wertrationalität* handlar om det förnuftiga eller vettiga och är värdeorienterat. Von Wright sä-

¹¹ Georg Henrik Von Wright, *Vetenskapen och förnuftet* (1986) (Stockholm: Albert Bonniers 2005) s. 12.

ger: ”Det i denna mening förnuftiga, kunde man säga, är också rationellt, men det enbart rationella är inte alltid förnuftigt eller vettigt.”¹²

Såväl Bacon som Descartes beskrev på sin tid ett nytt synsätt, en rationalitet som skulle göra människorna till naturens och universums herrar. Själva ordstävets att kunskap är makt, är präglad av Bacon. Det nya förnuftet sluter förbund med makten, träder in i maktens tjänst. Makten, på 1600-talet, utgjordes av dels nationalstaten, dels den kristna kyrkan. I Bibelns skapelseberättelse finner man stöd för människans makt över allting i naturen.

von Wrights insikt och varning är att dessa historiska förhållningssätt lever kvar, och de kan ha en sådan styrka arm i arm med det moderna teknologiska samhället att det till och med kan leda till mänsklighetens undergång. I ett kapitel ”Det problematiska industrisamhället” beskriver von Wright bland annat uppkomsten av nya maktrelationer i samhället. Men efterhand har de klassmotsättningar som blev följderna minskat i omfattning och betydelse. Den motkraft till kapitalet som arbetarklassen utgjorde, verkar nu inte längre som en broms på den allt snabbare utvecklingen. Det är främst solidariteten mellan dessa klasser som nu framträder, vilket är olycksbådande.

Den vetenskapliga världsbilden 1986

Den världsbild som von Wright beskriver och som vetenskapen ger oss, hur ser den då ut, och vad är den påverkad av? von Wrights analys tar sin utgångspunkt i att beskriva det panorama som vi kallar vetenskaplig världsbild. Han beskriver att en förskjutning har skett under 1900-talet. Denna består av ökat fokus på biologins område, med DNA-molekylens upptäckt som bärande kunskapsgenombrott. Fysiken består numera enligt von Wrights beskrivning av bland annat en mängd obesvarade frågor inom kvantteorin. En ökad fokusering har skett på biovetenskap, såsom biofysik, biokemi, och molekylärbiologi. Men än så länge är det datorteknik (datorn och mikroprocessorn), som mest håller på att förändra livets villkor i industrisamhället. Efterhand, förutspår von Wright, kommer dock den nämnda ”biologiseringen”¹³ av den fysikaliska världsbilden att ta fast mark och breda ut sig. Denna utveckling kan få vissa oväntade och skrämmande inslag. Men rätt använd för goda syften kan möjligheter öppnas konkret och direkt, exempelvis för människors försörjningssituation.

¹² Ibid., s. 22.

¹³ Ibid., s. 104.

Medicinsk teknologi är ett annat område, ännu i sin linda, som kan få en accelererad utveckling. I likhet med genteknologin väcker den allvarliga frågor av etisk och moralisk natur. ”På moral finns det inga ’experter’. Vetenskapsetikens grundfrågor kan inte lösas från de filosofiska frågorna om gott och ont och om människans existentiella villkor.”¹⁴

von Wright beskriver vidare att han anser att strävan att effektivera vetenskapliga resultat, till användning av nya produkter, leder till en strömlinjeformning av vetenskapen som inte ligger i dess eget intresse. Tvärtom ligger denna strävan ofta i utomstående intressen, främst i deras, som satsar pengar på forskningen. Sådana intressenter kan som exempel vara multinationella företag, statliga eller militära organisationer, m. a. o. maktkoncentrationer som drivs av tillväxt, lönsamhet och anspråk på just makt. von Wright säger att han inte vill besvara frågan om hur den sannolika framtidsutvecklingen ser ut. Men han uttalar tydliga varningsord när han trots detta beskriver hur han själv ser på framtiden. Han ser ingen anledning att de trender som nu dominerar skulle stanna av eller ändras. Tvärtom ser han de mest utvecklade länderna bli alltmer beroende av avancerad teknologi.

Den vetenskapsbaserade industriella teknologien fortsätter sin uppsluppna dans i backantisk yra mot framtiden. Hand i hand med denna utveckling kommer naturen att ytterligare nersmutsas och skövlas och de tillgångar, som förloras, att ersättas av konstgjorda produkter och nya former av energi.¹⁵

von Wright är av uppfattningen att klyftan mellan rika och fattiga länder kommer att vidgas. Han påpekar att människan i sin strävan efter makt och rikedom tycks sakna inbyggda hämningar. Och han hävdar, som nämnts, att mänsklighetens undergång inte är ett orealistiskt perspektiv. Men han tycker sig också se tecken på en omvärdering av det vetenskapliga sanningssökandet mot en förnuftig livsstil.¹⁶ Han menar att människans självbevarelsedrift kommer att kräva att så sker och han manar till besinning.

¹⁴ Ibid., s. 106.

¹⁵ Ibid., s. 150.

¹⁶ Ibid., s. 153.

Debatten ”Förnuft till döds?”

Vilken förhållningsätt anser recensenterna att von Wright har? Det stora flertalet menar att författaren har en djupt pessimistisk framtidsvision för människans livsvillkor. Vad är det kritikerna upptäcker? Varför ställer sig vissa av dem i den andra ytterligheten och ser hans budskap som realistiskt, förutseende, modigt och välgörande?

Pessimismen

I 1980-talets Sverige rådde framtidstro, hopp om allmänt ökat välstånd och tilltro till landets uthålliga förmåga som industrination med positiv handelsbalans. 1970-talets oljekris var förbi. Stämmningsläget var tilltron till den solida konjunktorens möjligheter. Jag vill göra läsaren uppmärksam på att det som återges i denna historiska tillbakablick (20 år) är skrivet av författare från Finland och Sverige enbart, emellertid och naturligt nog med mycket goda insikter i västerländsk civilisation, kultur och internationella relationer. Man kan emellertid inte bortse ifrån att det är ett perspektiv med skandinaviska ögon som i huvudsak återges. (Ett undantag är Lars Gustafsson som vid denna tid är verksam som professor i Austin, Texas.)

Bengt Westerberg, liberal politiker och Folkpartiets ledare, påpekar i sin artikel att von Wright tycks vara kritisk mot de värderingar som dominerar i dagens västerländska samhällen. Och denna kritik anser han grundar sig på en oerhört pessimistisk utvecklingssyn. Pessimismen avser inte bara framtiden, utan också vad som hittills har uppnåtts. Westerberg lyfter fram den von Wrights pessimism som han ser ligga i det politiska uttalandet att ”Förnuftets kris är också demokratins.”¹⁷

von Wright skriver: ”Det är tänkbart att det industriella och teknifierade samhällets komplikationer är så stora, att demokratiskt deltagande i de offentliga beslutsprocesserna i längden *måste* urarta till en tom formalitet av antingen instämmande eller protest inför obegripliga alternativ.”¹⁸ I egenskap av liberal politiker invänder Westerberg: ”Jag är av rakt motsatt uppfattning. Jag är övertygad om att det är just i demokratier med yttrandefrihet och fri opinionsbildning som möjligheterna är allra störst att vända en negativ utveckling på något område. Det är ingen tillfällighet att Sverige varit tidigare ute

¹⁷ Bengt Westerberg ”Miljön klaras bäst i demokrati” Svenska Dagbladet den 5 juni 1987, citat av Georg Henrik von Wright

¹⁸ Georg Henrik Von Wright, *Vetenskapen och förnuftet* (1986) (Stockholm: Albert Bonniers 2005) s. 84.

när det gällt miljöpolitik och att vi först av alla länder beslutat avveckla kärnkraften som energikälla.”¹⁹ Westerberg har här en mycket tydlig åsiktsmotsättning gentemot von Wrights, som uppenbarligen är att komplikationerna tyvärr kan komma att äventyra den demokratiska process, som han själv också i grunden är anhängare av. Men Westerberg ser det nog som politiskt bättre för honom själv att hålla distans till pessimismen.

von Wright menar att människan samtidigt som hon blir alltmer utsatt för naturens hämnd blir mer hänvisad till sin egen förmåga eller oförmåga att ”styra” utvecklingen. I det högteknologiska samhället betyder ett sådant beroende ”expertvälde” och ”meritokrati” och en minskad marginal för demokratisk beslutsfattning och insyn.²⁰ Han menar att de interna utmaningarna till industrisamhället är av psykologisk art. ”Som deras yttersta grund ville jag beteckna det värdetomrum, som åtföljt religionens förfall och samhällenas förvärldsligande, och som den vetenskapliga och tekniska rationaliteten är oförmögen att fylla.”²¹ Westerberg vill markera sin optimism och säger: ”Jämförelser bakåt i tiden styrker knappast tesen att allt bara blir sämre. Vi har det trots alla problem bättre i dag än våra förfäder hade det för hundra år sedan eller längre tillbaka i tiden. Min tro är att våra barn och barnbarn kommer att få det ännu bättre.”²²

Det kan vara av intresse att direkt följa en annan känd politikers debattinlägg.

Carl Bildt, partiledare för Moderaterna, recenserar under rubriken ”En ny framtidsoptimism”²³. Bildt håller i sin recension en distans till von Wrights bok. Han säger att han vid läsandet haft stor behållning av von Wrights perspektiv på vetenskapens landvinningar och de viktigaste tendenserna i en förändrad vetenskapssyn på väg att slå igenom. ”Men trots allt detta slutar boken i plattheter. Man lägger den åt sidan med en känsla av besvikelse över att ansatsen inte kunde fullföljas.”²⁴ Bildt beskriver, som den realpolitiker han är, att han blivit mer intresserad om boken innehållit förslag till svar på frågan – Vad ska vi göra nu? Istället pekar Bildt på von Wrights pessimism. Han anser att boken slutar i allmän uppgivelse där von Wright antyder att människans utplåning som zoologisk art är den mest sannolika utvecklingen. Bildt tycker sig känna igen tongångarna från de politiska alternativrörelsernas hopplöshet och det på 1970-talet vanliga domedagstänkandet med dess teser om att alla råvaror tar slut, all jord förgiftas och allt liv släcks ut i en kärnvapenkatastrof.

¹⁹ Bengt Westerberg ”Miljön klaras bäst i demokrati” Svenska Dagbladet den 5 juni 1987

²⁰ Georg Henrik Von Wright, *Vetenskapen och förnuftet* (1986) (Stockholm: Albert Bonniers 2005) s.150

²¹ Ibid., s.79

²² Bengt Westerberg ”Miljön klaras bäst i demokrati” Svenska Dagbladet den 5 juni 1987

²³ Carl Bildt ”En ny framtidsoptimism” Svenska Dagbladet den 10 maj 1987

²⁴ Ibid.

Men dessa teser är lika felaktiga som farliga. Farliga därför att de riskerar att leda till resignation och hopplöshet. Vi får ett samhälle som försjunkar i antingen allmän apati eller destruktiv protest mot varje den tekniska civilisationens manifestation.²⁵

Bildt väljer inte oväntat, liksom Westerberg, att profilera sig som optimist och påskynare av teknologisk utveckling. Han skriver:

Om von Wright låter sin analys leda honom till en närmast nattsvart pessimism och handlingsförlamning, leder delvis samma analys, men med kompletteringar, mig till optimism och framtidstro.²⁶

Jag väljer nu att granska den pessimism, eller motsatsen, som tre andra recensenter anser att von Wrights perspektiv innebär, David H Ingvar, professor i klinisk neurofysiologi vid Lunds universitet, Germund Hesslow, fil. dr. i filosofi, och Tor Ragnar Gerholm, professor i fysik vid Stockholms universitet.

David Ingvar använder inte ordet pessimistisk eller någon annan värdering av von Wright som person. Han koncentrerar sina kommentarer till vad von Wright skriver, till innehållet snarare än stämningläget. Ingvar är själv såväl optimistisk som konstruktiv när han säger att han inte delar kritiken att von Wright inte anger någon utväg, en pessimism som andra recensenter läst in. Han understryker:

För mig som biolog anger von Wright en tydlig väg. Han visar ju hur vi verkligen kan öka kunskapen om människan med hjälp av ett humanistiskt orienterat studium av filosofi och kunskapsteori. Till detta vill man lägga den nya biologiska kunskap som försöker klarlägga det mänskliga medvetandets förutsättningar.²⁷

Germund Hesslow är alltigenom kritisk till von Wrights bok. Han tycker, när han har läst några andra recensioner, att von Wrights i och för sig välförtjänta rykte som framstående logiker och humanist har grumlat vissa läsares omdöme. Han tycker att boken är

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid

²⁷ David H Ingvar "I den intellektuella helikoptern" Svenska Dagbladet den 5 april 1987

befogad men konventionell. Hesslow menar att von Wright i stort accepterar gamla idéer om det västerländska industrisamhället och den tekniska utvecklingen som orsak till allt elände, och säger att han anser detta korrekt i några fall t ex när det gäller föroreningar och kärnvapen.

Men narkotika, alkohol, stress och ensamhet är gamla företeelser, och det skulle nog gå att försvara åsikten att det är först i vårt samhälle som dessa ting alls uppfattas som svåra problem. Det är i alla händelser en öppen fråga om de verkliga orsakas av det teknologiska samhället.²⁸

Hesslow vrider och vänder på von Wrights världsbild och kritiserar att von Wright tycks ta för givet att ekonomisk utveckling automatiskt måste innebära ökade föroreningar och ökad förbrukning av naturresurser.²⁹ Hesslow tycker också i ett större perspektiv att von Wrights bild av situationen är grovt ensidig. Han pekar på att det materiella välståndet trots allt inte bara består av onödiga prylar. Det innefattar även historiens högsta medellivslängd och det bästa allmänna hälsotillståndet. Möjligheterna till ett värdigt liv för handikappade, blinda, sjuka, fattiga etc. är större än någonsin, möjligheterna till ett kulturellt rikt liv är ojämförligt bättre för nästan alla än någon gång förut.³⁰ Hesslows kritik av von Wrights bok blir särskilt tydlig, när han beskriver dennes förnuftsinställning.

Syftet med dessa, [Hesslows], banala påpekanden är *inte* att balansera von Wrights överdrivna pessimism. Han är själv medveten om ensidigheten och säger sig vara osäker på om tekniken varit mer fördärlig än välsignelsebringande. Poängen är i stället att denna pessimism snedvrider hans syn på rationalitet och förnuft.³¹

Hesslow menar att von Wrights resonemang är ägnade att förvilla och detta riskerar att leda diskussionen in på ett destruktivt sidospår. Hesslow sätter också ljuset på att det redan finns en rikhaltig ekonomisk och filosofisk diskussion, som tycks honom långt mera fruktbar än resonemangen kring rationaliteten.

²⁸ Germund Hesslow "Befogad men konventionellt" Svenska Dagbladet den 26 april 1987

²⁹ Ibid

³⁰ Ibid

³¹ Ibid

Tor Ragnar Gerholm ger von Wright alltigenom svidande kritik för boken *Vetenskapen och förnuftet*. I dimensionen pessimism- optimism placerar Gerholm von Wright i den pessimistiska ytterligheten. Gerholm ser ingen anledning att stillatigande acceptera den vrångbild som von Wright för till torgs när han ”lånar sin auktoritet till några av vår tids vanligaste fördomar”³². Vad dessa fördomar består av beskrivs utförligt i Gerholms artikel, det handlar bland annat om von Wrights uppfattning om den vetenskapliga världsbilden och hans inställning till denna. Ett av von Wrights egna motiv som han formulerar i sin bok är en strävan att begripa grunddragen i den världsbild som den moderna vetenskapen ger oss.³³ Gerholms syntes och slutsats blir att von Wright inte har förstått denna världsbild. Gerholm refererar till metaforen med snuspipan och menar att den likgiltighet inför människors lidanden, undergång och död som här, helt naket, träder fram möjligen är humanistisk, men absolut inte human.³⁴ Han pekar på svårigheten i kommunikationen mellan de två vetenskapliga fälten naturvetenskap och humanvetenskap. Gerholms recension blir på flera sätt en direkt konfrontation gentemot personen von Wright.

Här avslöjas en brist på vilja till kommunikation från den ena av de två kulturernas sida. Det är allvarligt om det är representativt. Vi behöver humanister som verkligen vill förstå sin egen tid inklusive dess naturvetenskap och teknik. von Wrights pessimism bottnar, tror jag, ytterst i en insikt om att den kultur han själv är en så lysande representant för inte längre är i förbund med framtiden. Så är det kanske. Men det är inte framtidens fel.³⁵

Jag väljer nu att granska recensionerna från tre humanister, Bo Dahlbom, docent i teoretisk filosofi vid Umeå universitet, Harald Riesenfeld, professor emeritus i exegetik och Sven-Eric Liedman, professor i idé- och lärdoms historia vid Göteborgs universitet. Mitt syfte är alltså i detta avsnitt att granska huruvida recensenterna ser von Wright som pessimistisk eller optimistisk inför framtiden med den världsbild hans bok återger. Jag strävar efter att tydliggöra på vilket sätt man placerar in författaren och hans text i denna dimension och vilka motiveringar som ges.

³² Tor Ragnar Gerholm ”I huvudet på en humanist” Svenska Dagbladet den 19 april 1987

³³ Georg Henrik Von Wright, *Vetenskapen och förnuftet*(1986) (Stockholm: Albert Bonniers 2005) s. 9.

³⁴ Tor Ragnar Gerholm ”I huvudet på en humanist” Svenska Dagbladet den 19 april 1987

³⁵ Ibid

Bo Dahlbom avstår från att använda begreppet pessimism eller motsatsen beträffande innehållet i *Vetenskapen och förnuftet* eller som karakteristik av personen von Wright. Dahlbom gör istället en djup och omfattande recension under den distanserande rubriken ”von Wright von oben”.³⁶ Dahlbom påpekar att vi har hört historien om vår undergång förut och tror att det är därför debatten i hans tycke blivit lite trög. Han tycker att det egentligen finns en hel del att invända mot i von Wrights diagnos och ”Vi kan ifrågasätta det fruktbara i att använda en medicinsk modell på samhället och vi kan diskutera von Wrights sjukdomsbegrepp.”³⁷ Dahlbom tar oss också ett stycke längre när det gäller en teoretisk analys av förnuftet, vilket jag också återkommer till i uppsatsens avsnitt Förnuftet. Man kan säga att han försöker bringa de samlade recensenternas tankar samman till något som kan ses som ett bidrag för att lösa problemen. Det är när Dahlbom sätter sig i helikopter- perspektiv och tar ett samlat grepp på debatten i sin helhet som läget klarnar. Det holistiska synsätt som von Wright pläderar för, använder sålunda Dahlbom själv och detta grepp blir intressant.

Harald Riesenfeld tillhör inte heller det stora flertal av recensenter som beskriver von Wright som pessimistisk för sin bok. I stället säger han sig haft en magnifik läsning av en framställning som inbjuder till reflektioner. Han skriver att von Wright onekligen är medkännande och ömmar för dem som kommer i kläm, samt oroas för att människor skall fara illa av den teknologiska utvecklingens följder.³⁸ Men Riesenfeld anser inte att den avgörande frågan har ställts i boken, nämligen: ” – Vad är människan?”³⁹ Är hon en determinerad kugge i ett deterministiskt världsförlopp? Då är inte mycket att göra. Eller kan man vänta sig något av henne? Då är nyfikenhet eller förväntan på sin plats menar Riesenfeld. Till sist gäller det frågan om det finns någon mening med människans liv. Och först om svaret är ja blir framtiden spännande.⁴⁰ Även Riesenfeld förordar ett holistiskt perspektiv för att bringa klarhet. Han refererar till en tidigare debattartikel av Stig Strömholm och dennes bild av sin läsupplevelse av von Wrights bok, som ett rastställe på hög och sval höjd. Därifrån kan den eftertänksamme betrakta landskapet med de olycksbådande molnen och avvakta vad som skall komma.⁴¹ Han kontrasterar detta mot en olyckskorpars bild som han inte tycker är tilltalande. Om mänskligheten sitter i

³⁶ Bo Dahlbom ”von Wright von oben” Svenska Dagbladet den 18 maj 1987

³⁷ Ibid

³⁸ Harald Riesenfeld ”Vad är människan?” Svenska Dagbladet den 21 maj 1987

³⁹ Ibid

⁴⁰ Ibid

⁴¹ Stig Strömholm ”En bok om besinning” Svenska Dagbladet den 14 april 1987

ett tåg med förstaklassvagnar som rusar mot en avgrund, ja då kan den som inte är lokförare inte göra mycket åt situationen.⁴²

Sven-Eric Liedman har enligt egen beskrivning grubblat över vad det är för slags nödvändighet som von Wright avser i sin bok, när han säger att han inte ser någon möjlighet att vända civilisationens allt snabbare väg utför mot undergången. Liksom Carl Bildt frågar han sig vad det finns för uppmaningar till handling i en så bottenfruset pessimistisk skrift som von Wrights.⁴³ Liedman konstaterar att teknikens historia är full av vägval där den riktning som valts inte berott på teknikens egna möjligheter utan på militär effektivitet eller kortsiktiga vinstmöjligheter.⁴⁴ Och han frågar sig varför von Wright ser vägen mot mänsklighetens avgrund så intill visshet omöjlig att vika av ifrån?⁴⁵ Här ger enligt min uppfattning Liedman själv ett tungt vägande svar på sin egen fråga. Och von Wright pekar också tydligt på att kraften i att generera ekonomisk vinst och kraften i att utnyttja teknologi för militära ändamål har blivit så stor att det utgör ett globalt hot inför framtiden. Jag kan emellertid inte tolka in att Liedman skulle ha en annan uppfattning. När han i avslutningen av sin recension anser att sociala rörelser är den enda vägen, uttrycker Liedman inte själv varken optimism eller uppmaning till handling. Liedmans avslutar,

Vårt hopp, om vi har något, måste ställas till det förnuft som kan utvecklas i det engagerade motståndet mot utvecklingens dårskaper. För det krävs sociala rörelser. Sådana kan, det visar all historisk erfarenhet, inte förutsägas. Där slår alla kalkyler fel. Det är ett hopp men också ett hot, ty sociala rörelser kan vara mycket kloka men ibland mycket dåraktiga.⁴⁶

Jag vill avsluta avsnittet om pessimismen med att återge några reaktioner i artiklarna av Ulla-Britta Lagerroth, professor i litteraturvetenskap och av Stig Strömholm, professor i juridik.

Ulla- Britta Lagerroth ger en nyanserad bild av von Wrights pessimistiska perspektiv. Hon kopplar inte i första hand det apokalyptiska budskapet i boken till hans egen person. Men hon ger uttryck för en lätt besvikelse över att humanisten von Wright inte visar mera hoppfullhet inför de framtida livsperspektiven. Lagerroth har tidigare mött

⁴² Harald Riesenfeld "Vad är människan?" Svenska Dagbladet den 21 maj 1987

⁴³ Sven-Eric Liedman "Historien är full av vägval" Svenska Dagbladet den 14 maj 1987

⁴⁴ Ibid

⁴⁵ Ibid

⁴⁶ Ibid

von Wright på föreläsningar och i tidigare böcker då han offensivt har drivit det humanistiska perspektivet som en alternativ livsstil. Men nu anser hon inte att von Wright använder alla sina tillgängliga humanistiska resurser för att vända pessimismen i optimism. Hon påpekar,

Realistiskt eller uppgivet, vilket man vill, slutar han med att det inte finns anledning att vänta att de nu dominanta trenderna skall förändras.⁴⁷

Stig Strömholm säger sig ha mycket svårt att förstå varför boken kunnat uppväcka så lidelsefulla, i hans tycke nästan grova gensagor som blivit fallet. När han själv har läst boken har det varit, säger han, med glädje och stigande tacksamhet, trots innehållets mörka färger. För Strömholm är inte den pessimism som kommer fram stötande, utan välgrundad och intressant som utgångspunkt för en saklig debatt och uppmaning till besinning. Han anser att det faktum att von Wright öppet erkänner sin pessimism beträffande människosläktets framtid, och beklagar att vissa etiska värden ser ut att försvinna, inte kan beskrivas som ett slags förräderi mot mänskligheten eller ett bakhållsanfall mot dem som hyllar framsteget,

Så tycks icke desto mindre denna lågmälda diskussion av den moderna, totalt vetenskapsberoende världens utsikter på många, delvis ganska oväntade håll ha uppfattats. Hur kan det komma sig?⁴⁸

Strömholm tycker emellertid att protesterna och motargumentationerna som kommit fram är ett av den betydelsefulla debattens säkraste kännetecken ty blir meningsutbytet inte alltför primitivt, har boken gjort sin goda verkan, att tvinga till besinning.⁴⁹

Förnuftet

Jag fortsätter nu med att beskriva hur recensenternas uppfattningar om det mänskliga förnuftet kommer till uttryck. Finns det hos kritikerna en tilltro till människans förnuft eller är det människans förnuft som har lett henne på fel väg? Behöver vi mera förnuft för att vrida utvecklingen på rätt spår? Hur analyseras von Wrights förhållningssätt?

⁴⁷ Ulla-Britta Lagerroth "Humanist, var är du?" Svenska Dagbladet den 23 april 1987

⁴⁸ Stig Strömholm "En bok om besinning" Svenska Dagbladet den 14 april 1987

⁴⁹ Ibid.

David H Ingvar läser in att von Wright anger en tydlig väg för framtidens utmaningar som baseras på människans förnuft. Ingvar anser att von Wright verkligen visar hur vi kan öka kunskapen om människan med hjälp av ett humanistiskt orienterat studium av filosofi och kunskapsteori. Ingvar ser allvarligt på miljöproblematiken och menar att förnuftet måste ta en ny riktning för att komma tillrätta med den. De globala hoten kan medvetandegöras med tydlighet anser Ingvar och med denna grund som bas kan nya normer skapas, individuella och kollektiva, sociala och politiska, nationella och globala.

Vi behöver en sant förnuftig ny humanism, grundad på djup systematisk kunskap om de mänskliga idéernas och tankarnas historia, om våra egna livsvillkor i nuet och om det futurum som vi anar, som vi vill styra bort från apokalypsen.⁵⁰

Ingvar ser i von Wrights budskap att det är i ett förnuftigt vetenskapligt studium av mänsklighetens eget tidsflöde som vi kan nå fram till den nya livshållning vi måste skapa för att vi skall kunna fortsätta att leva här på jorden utan att skada varandra och naturen.⁵¹ Ingvar delar uppfattningen med von Wright att idag har förnuftet (reason), d. v. s. värderationaliteten, kommit på undantag.

Våra produktiva och lönsamma samhällen rullar på av bara farten. Vi hinner inte ställa frågan om vi lever rätt, om vi verkligen med hjälp av dagens vetenskap vandrar förnuftets väg.⁵²

Jag vill nu återge den syn på förnuft och rationalitet som Harald Riesenfeld, Bo Dahlbom och Sven-Eric Liedman, respektive, ger i sina artiklar.

Harald Riesenfeld kommenterar debattens inlägg om förnuftet. För honom tycks själva debattrubriken; ”Förnuft till döds?” leda honom till de stora existentiella frågorna, mera än de tekniskt vetenskapliga. Han ser ett utmärkande drag för debatten, som han känner igen från flertalet framtidsdiskussioner, nämligen att ett toppskikt av intellektuella extrapolerar utvecklingen och då gärna väger in sådana kvaliteter som de, från sina utgångspunkter, säkerligen med rätta anser angelägna eller avgörande.

⁵⁰ David H Ingvar ”I den intellektuella helikoptern” Svenska Dagbladet den 5 april 1987

⁵¹ Ibid

⁵² Ibid

[---] fysikern förutsätter modernare och riktigare insikter i fysik, biologen kräver en biologisk helhetssyn, humanisten framhåller betydelsen av rikare inslag av humanistisk tradition, konst och andra humanistiska resurser.⁵³

Riesenfeld gör också en annorlunda iakttagelse när han fortsätter. – Visst behöver vi förnuft och mera förnuft och skarpsynt förnuft. Men när har förnuftet styrt mänsklighetens väg in i framtiden?⁵⁴ frågar han. ”Kommer inte här det gamla sokratiska problemet tillbaka i gigantisk förstoring: bara vi har den rätta kunskapen, så kommer allting till slut att ordna sig. Men när har det varit så?”⁵⁵ frågar Riesenfeld retoriskt läsarna. Han flyttar så fokus från den intellektuella förnuftsdebatten till samhällsmedborgarnas situation och vilka frågor den väcker.

Bo Dahlbom beskriver för läsaren att begreppen förnuft och rationalitet kan ställa till otydlighet i en analys eller en debatt. von Wright formulerar i sin bok sin lägesanalys som en diagnos med utgångspunkt i Max Webers distinktion mellan ”målrationalitet” och ”värderationalitet”. Dahlbom hänvisar till Germund Hesslows debattartikel där denne hävdar att von Wrights diagnos är felaktig med denna utgångspunkt.

Hesslow vill förklara våra bekymmer med hänvisning bland annat till vad som brukar kallas ”kontrafinalitet”, det faktum att vad som kan verka rationellt för den enskilde blir irrationellt när alla handlar på detta sätt. Det begränsade perspektivet innebär, enligt Hesslow, att vi inte är nog rationella, inte att vi är fångna i en särskild form av (teknisk) rationalitet.⁵⁶

Dahlbom fortsätter med att grundligt beskriva sin syn på rationalitetens dimensioner med syftet att ge läsaren inblick i vad rationellt tänkande innebär och kan betyda i detta potentiella undergångsperspektiv. Han illustrerar svårigheter med perception och kommunikation av begreppet rationalitet. Dahlbom anser inte att det är förnuftet som oroar von Wright utan snarare det faktum att vi inte är förnuftiga nog. Han förklarar att Webers (och von Wrights) distinktion inte är en fråga om olika *former* av rationalitet utan om olika tillämpningsområden av ett rationellt tänkande. Att vi varit målrationala inne-

⁵³Harald Riesenfeld ”Vad är människan?” Svenska Dagbladet den 21 maj 1987

⁵⁴Ibid

⁵⁵Ibid

⁵⁶Bo Dahlbom ”von Wright von oben” Svenska Dagbladet den 18 maj 1987

bär att vi tänkt över hur vi skall uppnå uppsatta mål. Att vi inte varit nog värderationella innebär att vi inte tänkt tillräckligt över vilka mål det kan vara värt att söka uppnå.

von Wright betonar inte vikten av värderationellitet för att han vill ha en diskussion av rationaliteten, utan för att han önskar en rationell diskussion av värden. Stora delar av den moderna filosofin (värdenihilismen) erkänner inte möjligheten av en sådan diskussion. Hesslow ser inte ens behovet av den.⁵⁷

Dahlbom invänder dessutom mot Hesslows synsätt genom att påpeka att kontrafinalitet bara är en av många former av bristande målrationalitet. Att undvika denna sorts oförnuft, att vidga perspektivet, behöver inte innebära att sätta värden under debatt menar Dahlbom.⁵⁸

Germund Hesslow skriver angående rationaliteten att föreställningen om en 'teknisk rationalitet' som eftersträvar effektivitet i största allmänhet, d.v.s. utan relation till väsentliga värden eller mål, som uttryck för den västerländska civilisationen, är möjlig att upprätthålla bara om man gör en mycket negativ värdering av denna civilisation. Ser man istället den industriella tekniska utvecklingen som i huvudsak av godo blir det möjligt att tolka den bakomliggande rationaliteten som förnuftig och klok i en mer grundläggande mening.⁵⁹ Hesslow belyser den begripliga logiken att för dem som ogillar teknikens frukter framstår det som en paradox att en "rationell och på effektivitet inriktad kultur kan frambringa något som ter sig ont och irrationellt"⁶⁰ Han är själv dock anhängare av att ge en i stort sett positiv syn på utvecklingen, och säger att om man är det anser han inte att det finns någon paradox kvar att förklara.

Då kan man istället applådera klokheten och förnuftet hos de människor som har gjort det möjligt för oss att avnjuta wienska symfoniorkestrar och brittisk teater i våra hem, gett oss tillgång till en effektiv sjukvård, eller besparat oss mödan att skriva om våra manuskript. Samtidigt får man givetvis beklaga bieffekterna, men om man inte ser dessa som dominerande, behöver man *inte* förundras över det egendomliga i att de är en följd av en förnuftig aktivitet. I detta ljus framstår diskussionen om rationalitet som irrelevant.⁶¹

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid

⁵⁹ Germund Hesslow "Befogat men konventionellt" Svenska Dagbladet den 26 april 1987

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid.

Sven-Eric Liedman är en av de debattörer som direkt kopplar människans brist på övergripande förnuft till drivkraften att tjäna pengar. Han anser att ett förnuft vars högsta mål är maximal ekonomisk tillväxt *vad denna än kostar* leder ut i fördärvet. Det finns andra ekonomiska förnuftigheter, där långsiktighet inte offras för kortsiktighet, som kan öppna utvägar ur dilemmat.⁶² Liedman tolkar tidigare i sin artikel von Wrights uppmaning till handling. ”Miljö- och fredsrörelsernas kritik av det nu bestående och pågående är i sak riktig men saknar den förnuftighet som visserligen (i den kalla rationalitetens form) vridit världen fel men som också är det enda som kan vrida den rätt igen. von Wright hoppas alltså på något kapitalt nytt och uppmanar oss att söka detta nya”⁶³ Liedman tillägger, som tidigare beskrivits att vårt hopp, om vi har något, måste ställas till det förnuft som kan utvecklas i det engagerade motståndet mot utvecklingens dårskaper.⁶⁴

Ulla-Britta Lagerroth beskriver hur von Wright ser det enda möjliga hoppet vara att tro på människans förnuft: Ett *litet* hopp fäster han vid att det skall komma en protest inifrån, från det mänskliga förnuft som ser till människans bästa. Och han tycker sig kunna koppla detta sitt hopp till skönjandet av en ny, en *holistisk* världsbilds födelse som följd av den nya fysikens grundmodeller för vetenskaplig förståelse. Han citerar i sammanhanget fysikern Freeman Dyson som kallat denna nya vetenskap för ’Kosmisk ekologi’, vetenskapen om livet i samverkan med kosmos som en helhet.⁶⁵

Biskop Martin Lönnebo kommenterar *Vetenskapen och förnuftet* i en söndagstidning av Svenska Dagbladet, utanför ledarsidan. Han är inte besviken på von Wrights bok. Han tycker boken är beundransvärd, välfylld med lärdom och klarhet. Författaren är en av våra främsta filosofer och humanister. Framför allt visar han, tyvärr, att förnuftet inte är särskilt förnuftigt och att vetenskapen inte självklart blir människans välgörare.⁶⁶ Lönnebo tycker inte om formuleringen om ”en pipa snus”(se uppsatsens inledande citat). Han tillrättavisar von Wright på denna punkt, som i hans uppfattning innebär att von Wright gjort ett uttalande som en människa inte har trovärdighet att göra.

⁶² Sven-Eric Liedman ”Historien är full av vägval” Svenska Dagbladet den 14 maj 1987

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid

⁶⁵ Ulla-Britta Lagerroth ”Humanist, var är du?” Svenska Dagbladet den 23 april 1987

⁶⁶ Martin Lönnebo ”Den allra Högste och en pipa snus” Svenska Dagbladet den 31 maj 1987

Det kosmiska perspektivet är inte vårt. En människa har inte rätt att uttala sig å kosmos vägnar. Det har Gud allena. Däremot är det rimligt att hoppas, bedja, tro, kämpa för livet – så som filosofen förvisso även gör.⁶⁷

Livsvillkoren och framtidstro

Finns tron på framsteget kvar? Vilken är recensenternas syn på von Wrights framtidstro och bild av livsvillkoren? Sedan Bacon och Descartes har vi levt med inställningen att den moderna människan är historiens medskapare. Idén om framsteget förutsätter att vi aktivt kan påverka vår lott på jorden. Framstegstanken är karakteristisk för den ständigt framåtsträvande människan, och tron på framtiden när inom sig ett hopp om att alla framsteg automatiskt skall leda till det bättre. Von Wrights tveksamhet på denna punkt är tydlig.

Carl Bildt har den bestämda uppfattningen att med hjälp av ny teknik, i samverkan med en modernare etisk syn, kommer vi att gå mot en bättre framtid. Han är optimist och ser inte tekniken som en fiende. Med rätt inriktning kan vi ta fram ny teknik som kan rena miljön, liksom viss äldre teknik har kunnat förstöra den. Han anser att miljövänlig produktion, arbetstillfredsställelse och ekonomisk utveckling är rätt väg mot framtiden.

Det är denna nya tekniska utveckling i förening med de etiska frågornas renässans, som påskyndas också av den Newtonska världsbildens sönderfall, som skapar helt nya möjligheter att bygga ett gott samhälle.⁶⁸

Bengt Westerbergs optimistiska framtidstro har tidigare citerats.

Jämförelser bakåt i tiden styrker knappast tesen att allt bara blir sämre. Vi har det – trots alla problem – bättre i dag än våra förfäder hade det för hundra år sedan eller längre tillbaka i tiden. Min tro är att våra barn och barnbarn kommer att få det ännu bättre.⁶⁹

⁶⁷ Ibid

⁶⁸ Carl Bildt ”En ny framtidsoptimism” Svenska Dagbladet den 10 maj 1987

⁶⁹ Bengt Westerberg ”Miljön klaras bäst i demokrati” Svenska Dagbladet den 5 juni 1987

Thure Stenström ger i sin artikel uttryck för att von Wright verkligen träffar en öm punkt hos den moderna människan. Liksom flera andra recensenter förespråkar Stenström att ett nytt slag av rationellt tänkande kommer fram som sätter livsvillkoren i centrum. Han menar att von Wrights bok utgör en domedagspredikan som inte gör det lätt att tro på förnuftet, att tro på människan, att tro på framsteget eller att tro på Gud.

Det blåser en sanningens bistra vind genom denna ödsliga bok, och de politiska ideologierna, socialismens likaväl som borgerlighetens, faller som korthus. På ett ytterst förnuftigt vis övertygar han läsaren om att förnuftet gått vilse.⁷⁰

David Ingvar är en av recensenterna som ger uttryck för en övertygad framtidstro. Vad som kan göras och hur vi kan slipa våra sinnen och använda vårt förnuft bättre, beskrivs i hans artikel. Den föreslagna vägen är återgiven ovan i uppsatsavsnittet Förnuftet. Denna väg skulle enligt Ingvar leda till drägligare livsvillkor.

Germund Hesslow delar upp synfältet i sin recension med hjälp av en dikotomi. Med en negativ syn kan han förstå många av von Wrights påpekanden, även om han inte håller med. Men med en positiv syn menar han att man får syn på andra och goda exempel som leder i riktning mot en framtidstro. Hesslow beklagar visserligen bieffekter på miljön av teknologiska produkter, såsom freoner från kylskåp och bilavgaser, men accepterar dessa, förutsatt att man finner lösningar till sådana uppkomna problem. Och det tror han den förnuftiga människan om att kunna.

Lars Gustafsson är noga med att verkligen utgå ifrån en världsbild. Han påpekar att i s.k. utvecklingsländer lider betydligt fler människor, och lider svårt, av *brist* på teknologi än av motsatsen. Hans upplevelse av sådana miljöer är stark och han anser att von Wright till stor del målar upp ett vällevnadsproblem. Gustafsson beskriver miljöer med svältande spädbarn, åldringar som skakar av näringsbristens köldförnimmelser, malaria och massdöd i infektionssjukdomar. Han säger att det är detta som är det icke-teknologiska alternativet, inte en idealiserad herrgårdsmiljö från 1890-talet. Livsvillkoren kan förbättras mycket genomgripande i utvecklingsländer understryker Gustafsson. Framtidstro kan se helt annorlunda ut i fattiga länder jämfört med i västvärldens rika.⁷¹

⁷⁰ Thure Stenström "Memento mori" Svenska Dagbladet den 5 april 1987

⁷¹ Lars Gustafsson "Mycket väsen för ingenting" Svenska Dagbladet den 31 maj 1987

Harald Riesenfeld analyserar livsvillkoren som de kommit att utvecklas, och försöker finna vägar för förnyat livsmod och framtidstro. Han flyttar fokus från det intellektuella planet och frågar sig var den vanliga människan kommer in i bilden. Iakttagarna och experterna i all ära men vilken roll har människan i gemen?

Är de bara resurser för produktionen av en utopisk framtid? Har de någon upp-
gift i sammanhanget och något ansvar? Alla de som går med skuldkänslor – var
kommer de ifrån och vad betyder de?⁷²

Riesenfeld påpekar att en förutsättning för att livet skall kännas ha en mening är att människan har ett självmedvetande. Inte bara att hon är till utan att hon har sitt liv för att göra något av det som hon är ensam om. Han belyser en tidsperiod i historien som han ser att vi kanske kan dra lärdomar av. I den grekisk- romerska världen präglades de första århundradena av vår tideräkning av oro och hopplöshet, en värld av ängslan. Då gjorde man motsatsen till vad vi gör nu. Man lät förnuft och vetenskap fara och hängav sig åt vidskepelse.⁷³

Då var tiden inne för kristna filosofer, på höjden av sin tids bildning och med Augustinus som det klarast lysande namnet, att erbjuda ett alternativ: en livssyn som förutsatte ett val, en livstro som grund för rationellt handlande och därmed ett framtidshopp.⁷⁴

Riesenfeld styr alltså bort ifrån att enbart tala om människans förnuft. Han pekar på att vi också har en annan och parallell, samtidigt möjlig väg. Vi kan göra ett medvetet val av livstro menar han. När vi gjort det har vi en plattform för vad som är förnuftigt för rationellt handlande, och då får vi också ett framtidshopp. Han anser det vara fel att stirra sig blind på det sekulariserade Västerlandet. Ty fortfarande har stora delar av mänskligheten valt livstro och skänkts livsmod, understryker Riesenfeld.⁷⁵ Vidare anser han att man inte finner lösningarna till dagens ödesfrågor genom mera expertkunnande, ty det kommer att leda till ändlöst uppskruvade krav på högre standard och mera materiell lycka.

⁷² Harald Riesenfeld "Vad är människan?" Svenska Dagbladet den 21 maj 1987

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid.

Den stora frågan är om människan åter kan fås att betrakta livet som värt att leva, som en utmaning, en svår, för många mycket svår, uppgift men till sist ändå en uppgift värdig människan.⁷⁶

Metaanalys

Analys av budskapet i von Wrights bok, och analys av debatten om boken är naturligt nog två olika perspektiv. Jag finner det intressant att några av recensenterna, i sina debattartiklar gör analyser som också på djupet innehåller det senare perspektivet. I detta avsnitt börjar jag med att återge Knut Ahnlunds analys. Jag skall också återge analyserande avsnitt skrivna av Bo Dahlbom och av Marianne Rasmuson. Därefter beskriver jag i nästa avsnitt von Wrights analys i den avslutande debattartikel som han själv bidrog med. Sex år senare, 1993, gav von Wright ut boken *Myten om Framsteget*. Jag väljer att även återge något av den analys som von Wright där följer upp med.

Recensenter analyserar

Knut Ahnlund lyfter fram att de flesta debattörerna har sett von Wright som alltför pessimistisk för ”hans ringa tro på det mänskliga förnuftet och hans tvivel på vår arts framtid”⁷⁷ De har istället velat se positivt på utvecklingen. ”Det framskyntar här och var att i synnerhet humanister och politiker tycks känna en professionell förpliktelse att tro på framtiden.”⁷⁸ Ahnlund ger några exempel på debattinlägg som klargör detta. Det är framförallt reaktionerna på von Wrights tanke att människans tid på jorden som art kanske lider mot sitt slut, som debattörerna i upprördhet vänder sig emot. Ahnlund har upptäckt att sådana tongångar kan skönjas flerstädes i kören av kritiker.

Det tycks helt enkelt existera tabuföreställningar på detta område. Väck inte den björn som sover! Säg inte att vi är illa ställda och att den mörknande framtid sannolikt är vår, ty sådant tal sprider defaitism!⁷⁹

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Knut Ahnlund ”Bättre och bättre dag för dag” Svenska Dagbladet den 11 juni 1987

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

Ahnlund är emellertid realist och ger exempel på att politiker ofta väljer att invagga massorna i lugn och säkerhet, samtidigt som han anser att vi bara behöver se oss omkring i vår samtida värld, för att leendet ska stelna i mungiporna.⁸⁰ Ahnlund förmodar att det faktum att så många optimistiska röster vänt sig emot von Wright har något att göra med att Sverige inte varit representativt avseende att uppleva mänsklighetens umberändan, under många decennier. Han förtydligar att det ju närmast är mänskligheten det gäller, inte vårt hörn av världen.⁸¹ Vidare reflekterar han över hur vi kan påverka vår sinnesstämning i dessa allvarliga frågor. Han förflyttar oss till psykologen doktor Emile Coués mottagningsrum.

Hans patienter fick rådet att varje morgon vid uppvaknandet tjugo gånger utsäga satsen: Dag för dag och på alla sätt blir jag bättre och bättre. Kanske behöver vi lite var ta till Coué- metoden och de suggestions- och hypnospsykologiska hjälpmedel som han vann så stor framgång med.⁸²

Ahnlund vänder blicken mot ett allvarligare och djupare plan och säger att ibland behöver vi tala klarspråk, i likhet med vad von Wright gör. Den del i von Wrights bok som intresserar Ahnlund mest och det stycke i vilket han också tycker att det väsentligaste budskapet ligger, är följande,

Ett perspektiv som jag inte anser orealistiskt, är att mänskligheten går mot sin undergång som zoologisk art. Perspektivet har ofta i tider av oro och omvälvning upprört människorna. Men jag tror att det har en mera hotfull bakgrund i verkligheten nu än tidigare. Jag kan inte för egen del finna det särskilt upprörande. En gång skall med säkerhet människan som art upphöra att finnas; om det sker efter några hundra tusen år eller ett par sekler, är i det kosmiska perspektivet en pipa snus. När man betänker, hur många arter människan själv tagit kål på, kan en sådan naturens nemesi kanske tyckas rättvis.⁸³

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

⁸³ Georg Henrik Von Wright, *Vetenskapen och förnuftet*(1986) (Stockholm: Albert Bonniers 2005) s. 151.

Ahnlund menar att det säkert är dessa rader i boken som väckt mest anstöt. Han vill själv analysera dem dels ur rent saklig synpunkt, dels ur moralisk synpunkt. Han väcker frågorna: ”För det första: är detta en rimlig prognos? För det andra: får man säga så?”⁸⁴

Den första frågan har bäring på bokens hela ärende om vetenskapen och förnuftet. Har vetenskapen uppvisat sådana praktiska brister och risker i tillämpningarna, att den i sin sammanlagda påverkan kan ses som destruktiv? I så fall måste det mänskliga förnuftet ifrågasättas. Angående vetenskapens landvinningar är det Ahnlunds mening att de framsteg som gjorts på senare tid och som återopats i debatten, sådant som småskalighet, mindre energikrävande elektroniska system, en framgångsrik kamp mot sjukdomar, bio- och gentekniken, miljömedvetandet, inte bör överskattas. Ahnlund menar att vi vet så ytterst litet om dessa framstegs framtidsutsikter eftersom flera av dem rymmer oerhörda risker och frestelser av den typ som mänskligheten tidigare inte visat sig kunna stå emot.⁸⁵

Ahnlund säger att det har förundrat honom mycket att man tillmätt förändringar i ett så trångt tidsperspektiv en så stor positiv vikt. Om vi funnit att vädret under några år visat tecken att bli varmare kan vi inte därur dra några slutsatser beträffande uteblivandet av en istid som är sannolik på längre sikt.⁸⁶ Man kan säga att Ahnlund upptäcker att även i denna debatt spelar det bristande förnuftet ett spratt. Genom att de exempel som anges som framgångar enbart representerar sådant som skett nyligen och under kort historisk tid, kan vi egentligen inte veta något om dessas långsiktiga framgångsmöjligheter, varken i tid eller omfattning. Ahnlund påpekar att förnuftet genom tiderna har verkat oavbrutet i ett egendomligt samspel med oförnuftet, liksom godheten under lika lång tid gjort stordåd på den scen där ondskan huserat segerrikt.

Tekniken och vetenskapen har sparat, räddat, bevarat och förökat livet på jorden – alla de döda tillsammans är knappast så talrika som de just nu levande – men de har också gjort metoderna att förrinta och förstöra liv långt effektivare än förr.⁸⁷

För att besvara frågan om undergången är en rimlig prognos, väljer Ahnlund att tala klarspråk beträffande vad människans tekniska uppfinningar åstadkommit i krigens

⁸⁴ Knut Ahnlund ”Bättre och bättre dag för dag” Svenska Dagbladet den 11 juni 1987

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

tjänst. Han tycker att von Wright gör rätt i att ge tydliga exempel på sådana omätliga grymheter, och lägger till fler exempel genom historien. Ahnlund nämner i sin recension rader av grymheter och tortyr i historisk tid, men understryker särskilt de folkmord som skett under världskriegen, särskilt under Stalins och Hitlers tid. Och han påpekar allvaret i att två atombomber fälldes över Japan och att arsenalen av kärnvapen liksom antalet kärnvapenmakter har växt. Hotet om världsförstörelse genom ett atombombskrig har sannolikt bringat oreda i de stora krigens tidtabell. Tekniken och vetenskapen besinnar sig på vad de frambragt. Hur länge?⁸⁸ Historien talar alltså ett tydligt språk och svaret på den första frågan anser Ahnlund tyvärr måste bli: – Ja undergången är en rimlig prognos.

I den moraliska frågan om det är tillåtet att säga vad von Wright säger, omformulerar först Ahnlund frågan. Han ställer den så här: ”Är det tillåtet att tvivla inte bara på mänsklighetens framtid utan också på dess rätt till en framtid?”⁸⁹ Det blir klagjort i Ahnlunds analys att han rättfärdigar ett sådant tvivel. Dessutom inte enbart förstår han von Wrights budskap och håller med om det, utan ger budskapet mera kraft och på ett flammande sätt. Han pekar på mänskligt lidande respektive lycka genom de senaste århundradena, och är av åsikten att vi måste vara uppriktiga och självkritiska inför omfattningen av lidande och död som människor orsakat andra.

Ser vi till vårt klots tillstånd idag, i en mellankrigstid, med ett tjugotal grymma krig pågående, alla understödda av en teknik och en vetenskap som exporteras till krigshärdarna från de stora industriländerna, då kan vi knappast tala om att förnuftet gjort något avgörande genombrott, vilken tidsålder vi än väljer att spegla oss i. Jordens befolkning ökar hastigt, det är de övertaliga som kommer att få pröva på livets mörker. Vi har inget val, vi står där vi står och med en befolkning som närmar sig fem miljarder har vi redan avhänt oss de flesta friheter och valmöjligheter.⁹⁰

Slutligen vänder Ahnlund tillbaka till förnuftet som människans enda hopp i sin analys, i samma grundtanke och anda som von Wright formulerar sist i sin bok: ”Jag har ingen

⁸⁸ Knut Ahnlund ”Bättre och bättre dag för dag” Svenska Dagbladet den 11 juni 1987

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid.

stark tro på 'förnuftets seger'. Men kanske kunde min inställning kallas en *bekännelse* till förnuftet som ett *hopp* för människan."⁹¹

Ahnlund är av uppfattningen att vad förnuftet kan spela för roll i detta läge återstår att se; det är emellertid viktigt för oss att besinna vad vi menar med förnuft. Skall denna förmåga tillerkännas någon auktoritet och något inflytande på vårt framtida öde måste det ta gestalt av ett globalt förnuft och således närma sig Godheten själv. Emellertid hävdar Ahnlund att liksom vår moral är helt och hållet inommänsklig är vårt förnuft också provinsialt och partikulärt; i alla stora och avgörande situationer har det hittills fungerat så.⁹² Ahnlunds slutsats blir alltså att människan måste utveckla sitt eget förnuft till en förmåga att ge prioritet till vad som är gott och värdeskapande. Men han vågar inte riktigt tro på att det mänskliga förnuftet som hittills visats upp, är tillräckligt för att hantera de globala frågor om mänsklighetens bästa som tillhör framtiden.

Bo Dahlbom är en av debattörerna som tydligast pläderar för en tvärvetenskaplig syn som en plattform med stora möjligheter, inte för att gå in i en medlande roll i debatten mellan vetenskapsfälten utan i syfte att försöka skönja vad för slags bred förnuftsgrund som rimligen måste utgöra en bas för att lösa framtidens problemställningar. Dahlboms uppfattning är att man inte behöver ta avstånd från den tekniska utvecklingen för att man hävdar och beklagar den instrumentala rationalitetens dominans. Tvärtom kan man uppfatta den som nödvändig för förverkligandet av väsentliga värden. Det är inte tekniken som sådan som bör angripas utan det sätt vi använder den på, menar han. Det är inte fråga om att välja målrationalitet *eller* värderationalitet, utan att satsa tid och eftertanke åt båda. Att så inte sker illustreras väl av hur svårt det varit och fortfarande är att ta hänsyn till miljön.⁹³ Dahlbom menar att människan har blivit så van vid att vara naturens herre, att själva tanken på att kartlägga värden och risker inte faller sig naturlig. Ett avgörande skäl till att man inte gör detta, är att sådan kartläggning såväl som genomförande av dess resultat skulle kosta enorma summor, och i vår invanda målrationalitet saknas finansiärer för miljöåtgärder i stor skala.

Att den instrumentella rationaliteten dominerar innebär bland annat att vi har effektiva medel att skydda vår miljö, men ändå inte gör det. Vi brister i rationalitet

⁹¹ Georg Henrik Von Wright, *Vetenskapen och förnuftet*(1986) (Stockholm: Albert Bonniers 2005) s. 154.

⁹² Knut Ahnlund "Bättre och bättre dag för dag" Svenska Dagbladet den 11 juni 1987

⁹³ Bo Dahlbom "von Wright von oben" Svenska Dagbladet den 18 maj 1987

genom att inte skaffa oss kunskaper om vilka värden som är väsentliga och genom att vi, när vi besitter dessa kunskaper, inte förmår handla utifrån dem.⁹⁴

Marianne Rasmuson strävar efter lösningar i sin recension. Hon tar fasta på von Wrights beskrivning att det skapas utrymme för nyorientering i den vetenskapliga världsbilden när det sker en tyngdpunktsförskjutning från fysiken till biologin. Studiet av konflikter och Kooperation i naturen med hjälp av modeller från spelteori är ett annat område som intresserar Rasmuson och där också hon ser möjligheter.

von Wright hyser förhoppningar om att en sådan inriktning av biologin så småningom skall kunna leda till ett förändrat synsätt, där människans *beroende* och *samexistens* med omvärlden betonas på bekostnad av hennes särart och herravälde.⁹⁵

Rasmuson ser att den naturvetenskapliga forskningen, som utgör grunden för den tekniska utvecklingen, emellertid har ett stort problem med sig i bagaget. Den accelererade hastighet med vilken forskningsresultat kommer fram ställer stora krav på information och kommunikation. Detta gäller inom forskarsamhället men också till allmänheten. Hon klargör risken för politiskt missbruk, och frågar vad som kommer till allmänhetens kännedom och hur det presenteras.

Debatten om kärnkraft är ett exempel bland många på hur vetenskaplig information kan ges motsägande tolkningar. Vi behöver inte gå till Nazi-Tyskland eller Sovjet för att se hur politiker väljer ut de forskningsresultat som bäst passar deras ideologiska syften.⁹⁶

Rasmuson är vidare också enig med von Wright i synsättet att människans tid är begränsad men anser att vi har valet och möjligheterna att påverka dess kvantitet och kvalitet.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Marianne Rasmuson "Vetenskapens makt och vanmakt" Svenska Dagbladet den 9 april 1987

⁹⁶ Ibid.

Von Wrights debattinlägg och analys

Debatten i Svenska Dagbladet kom att avslutas med att von Wright själv skrev ett inlägg där han svarade sina kritiker. Detta har rubriken; ”Jag tror varken på ’den ljusnande framtid’ eller på ’den gamla goda tiden’.” Det kan vara intressant att här, mot slutet av uppsatsen, försöka återge det huvudsakliga i von Wrights debattsvar, vilket samtidigt utgör hans egen omedelbara analys av debatten, eller med hans egna ord: ”En diagnos.”⁹⁷ von Wright vill inte polemisera mot namngivna författare, utan analysera några typiska reaktioner som boken framkallat. Tankarna i boken är kanske inte så märkliga i sig, menar han, men de rör tydligen upp saker som upplevs som viktiga men också som ömtåliga och därför inte helt lätta att lidelsefritt debattera. Särskilt de negativa reaktionerna anser han ofta har varit starkt emotionella, några har uppenbarligen skrivits i affekt. von Wright tycker att några recensenter hävdar att han har åsikter som han inte har, också åsikter som han uttryckligen tagit avstånd från. Sådana reaktioner kan man inte bemöta med rationella argument, menar han. Däremot kan man fundera över orsakerna till dem.⁹⁸ von Wright kommenterar debattörernas kritik genom sitt lågmälda sätt att analysera. Den mängd av upprörda genmälen som hans bok fått, tolkar han har sin förklaring i tabuföreställningar om grundläggande västerländska tankar som vi vant oss vid som värdegrund under flera generationer. Hans egen diagnos är att han i sin bok ifrågasätter vissa djupt rotade, halvt omedvetna och därför tabubelagda meningar om framsteg och utveckling och om de djupare orsakerna till den oro för framtiden, som ansätter många av oss.

Också många som inte förnekar problemens existens värjer sig mot oron och hoppas på ’lokala lösningar’ som inte skakar om grundläggande värderingar. Kanske är man i själva verket oroad, men vill inte erkänna det ens för sig själv. En försvarsmekanism som man då lätt tyr sig till är att missförstå eller vantolka en argumentation som man inte öppet vill ta ställning till.⁹⁹

von Wright anser att det är på grund av reaktioner som dessa som man har beskrivit honom som domedagsprofet eller tycker sig känna igen fascismens och nazismens och

⁹⁷ Georg Henrik von Wright ”Jag tror varken på ’den ljusnande framtid’ eller på ’den gamla goda tiden’ ” Svenska Dagbladet den 14 juni 1987

⁹⁸ Ibid.

⁹⁹ Ibid.

även den kambodjanska Pol Pot- regimens samhällsideologi.¹⁰⁰ Han kommenterar: ”Jag har svårt att förstå hur man lyckas läsa in sådana tankar och åsikter i min bok. Jag har över huvud inte velat göra förutsägelser om hurudan framtiden kommer att bli.”¹⁰¹

von Wright ger kritikerna rätt som säger att han är pessimistisk, men bara på en punkt, nämligen hans bristande tilltro till *tillväxt* som en övergripande politisk ideologi. Han ger ett par exempel på vad han menar med detta. Det kostar stora summor pengar att skydda miljön mot nedskräpning, utsläpp och förgiftning. Att vi måste bli rikare för att ha råd med detta ser von Wright som tillväxtens logik. För att råda bot på arbetslöshet behövs fler arbetstillfällen. Men dessa måste betala sig i form av ökad produktion och vinst. von Wright påpekar således att vår logik blivit att endast en växande ekonomi kan ”lösa de problem som intensifierad och rationaliserad industriell produktion skapar.”¹⁰² Denna rundgång som framgångsmodell är han pessimistisk till. Ett par mycket viktiga påpekanden som han också gör är att han inte anser detta beteende vara en ”naturnödvändighet” som inte går att hejda, inte heller kan det vara frågan om något ”öde”. Han säger istället generellt beträffande människans påfund, att människan själv skapar sin historia och det ankommer också på henne själv att befria sig från de tvång som hon genom oförnuftig verksamhet pålagt sig.¹⁰³

Till kritikerna, främst politikerna, som anser att budskapet är överdrivet och påpekar att vi trots allt fått det bättre, vänder sig von Wright med frågorna: ”Vem är ’vi’ och hur mäter man vårt välbefinnande?”¹⁰⁴ Hans tankar avser ju mänskligheten på jorden, inte enbart privilegierade folk i Skandinavien. Och om vi är fysiskt och psykiskt nöjdare med tillvaron än tidigare generationer vill von Wright låta vara osagt. Han tror inte att kvantitativa bestämningar kan ge svar på frågan.

År 1993 när sex år hade gått efter debatten, utkom von Wright med boken *Myten om framsteget*. Boken är en essäsamling som är författad under åren 1987 - 1992. von Wright säger i den inledande essän att han inte tagit några starka intryck av den tidigare debatten om *Vetenskapen och förnuftet*, men ”känt ett inre tvång att reflektera vidare utgående från bokens temata”.¹⁰⁵ Han betraktar essäerna som ”en fortlöpande efterskrift till *Vetenskapen och förnuftet*.”¹⁰⁶ Jag vill återge några av hans tankegångar i den nya

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Georg Henrik von Wright, *Myten om framsteget* (Stockholm: Albert Bonniers 1993) s. 11.

¹⁰⁶ Ibid., s. 11.

boken. Mycket händer under dessa sex år. Berlinmuren faller, och det kalla krigets dagar klingar bort. De hot mot livsvillkoren som kommer till uttryck i media får ökat fokus på miljöfrågorna. von Wright har inte på något sätt ändrat uppfattning i någon fråga sedan 1987. Miljöfokuseringen kan belysas med ett citat ur essän ”Jerusalem, Aten och Manchester” i *Myten om framsteget*:

Det går knappt en dag utan att vi blir påmindna om katastrofer till följd av att luft och vatten har blivit förorenade eller förgiftade, om massvält på grund av tilltagande erosion, om en fortgående utarmning av den genetiska variationsrikedomen i växt- och djurlivet.¹⁰⁷

Budskapet i media om miljöns sårbarhet har förändrats. von Wright tar upp flera av dessa aspekter. Utan att han säger det konkret ger de stöd för hans tidigare förutsägelser. Han understryker att icke förnyelsebara resurser riskerar att förbrukas och den förbättrade teknologin kanske inte förslår i långa loppet för att tillgodose den växande efterfrågan på energi utan att utsätta människan för risker hon inte längre är beredd att ta. Vi känner lättnad över att kärnvapenhotet tillfälligt har minskat tack vare ömsesidiga avtal mellan dem som har de största möjligheterna att släppa stormen lös. von Wright anser att vi gör klokt i att minnas att vi har det potentiella hotet från dessa och andra förstörelsevapen hängande över oss under hela återstoden av mänsklighetens historia. Han anser också att de allt tydligare varningarna för växthuseffekten måste tas på allvar och att vi måste reagera i tid på den skada den kan åstadkomma.¹⁰⁸

Det är ingen överdrift att se den pågående teknologiska och industriella utvecklingen - eller rättare sagt de oavsiktliga följderna av denna utveckling - som ett potentiellt hot mot människosläktets överlevnad. Detta inses numera allmänt även inom den vetenskapliga världen. Därifrån hörs allt tätare och mer enträgna varningsrop.¹⁰⁹

von Wright säger emellertid att ”Skapandet av en exakt vetenskap om naturen är utan tvivel den västerländska civilisationens viktigaste bidrag till historien.”¹¹⁰ Han pekar på att denna vetenskap för ”sin fortsatta förkovran” inte är beroende av kulturell tradition

¹⁰⁷ Ibid., s. 84.

¹⁰⁸ Ibid., s. 85.

¹⁰⁹ Ibid., s. 85.

¹¹⁰ Ibid., s. 90.

eller språk, han ser att nya folkslag mycket väl kan bli ledande i fråga om kreativ begåvning och innovationskraft. Han funderar över vilken relation till naturen som dessa potentiellt tekniskt ledande nationer skulle kunna få.

Möjligt är att deras kulturella arv visar sig vara mindre belastat av motsägelser än vårt och följligheten – låt oss hoppas det! – gör det lättare för dem att respektera de naturliga rågångar som människan inte får överskrida, på det att *nemesis* inte må hämnas hennes *hybris*.¹¹¹

Egen analys och reflektion

Debatten i Svenska Dagbladet gavs i sin helhet samlingsrubriken ”Förnuft till döds?”. Den blev en debatt med alla ytterligheter. Det faktum att debattörernas beskrivningar och reaktioner spänner mellan en axelryckning, ”ingenting nytt i sig” och den djupaste respekt för allvaret, ”undergångens minut” visar på polariseringen i deras inställning om innehållet i von Wrights bok. Jag kan konstatera att debatten har satt tankar, synpunkter och analyser på snart sagt alla vetenskapliga plan i rörelse. I varje artikel finns sökandet efter livsmening och framtidstro direkt eller indirekt uttalat. Och kritikerna kan inte riktigt skaka av sig von Wrights apokalyptiska varningar. Den optimism som en gång växte fram som en följd av den vetenskapliga världsbilden, tycks ha börjat naggas i kanten. Jag vill här göra en kort idéhistorisk reflektion över förhållningssätt i linje med dessa.

Tankar och profetior om mänsklighetens undergång har kommit till uttryck genom årtusenden. Hos antikens stora historieskrivare finns redan liknelsen mellan en organism, växt eller djur, och en stat eller en kultur, att de föds, blomstrar, åldras och dör. I modern tid är Oswald Spenglers historiefilosofi ett exempel på en drastisk och storslagen framställning.¹¹² Som kontrast kan man konstatera att tankar om människans gudalika gestalt, hennes förmågor och möjligheter också har funnits genom hela vår historia.

I den judiskt- kristna traditionen finns den legitimitet till människan som Gud överlämnar, att skapad som hans avbild råda över naturen och alla andra varelser.¹¹³ Denna grundpelare av samtidigt förtroende, ansvar och makt har som föreställning sedan kristendomen blev etablerad som religion funnits närvarande i västerländsk kultur. Männis-

¹¹¹ Ibid., s. 90.

¹¹² Georg Henrik Von Wright, *Att förstå sin samtid* (Stockholm: Albert Bonniers 1994) s. 23.

¹¹³ *Bibeln, Gamla testamentet* 1 Mos. 1:26

skans frihet, rättighet och skyldighet i relation till naturen har också som idé influenser redan från grekerna, som beskrev att det sköna livet är ett i enlighet med de lagar som binder människan vid världsordningen och gemenskapen. von Wright gör i boken *Att förstå sin samtid* (1994), en återblick på verket *Paideia* (1944) av Werner Jaeger. Här fästs uppmärksamheten på att grekerna har en unik ställning i historien i kraft av vad de tänkt om släktets fostran. Hos dem är målet att utveckla människan som människa. Emellertid hade orientens stora kulturer också sina pedagogiska koder och system.

Andra nationer, säger Jaeger, skapade gudar, kungar och andeväsen, grekerna allena skapade människor. Denna skillnad är så avgörande att den motiverar en tudelning av mänsklighetens historia, [...] i en utom- hellensk värld och den värld som börjar med grekerna.¹¹⁴

Flera uttolkare av kulturen och mentaliteten, har tillskrivit grekerna egenskaperna att med brinnande lust sträva att utforska och lära känna världen, att aldrig vilja slå sig till ro och oupphörligt röra sig vidare på jakt efter det nya och ännu oprövade. von Wright erinrar om att den västerländska civilisationen är arvtagare till två traditioner, den judiska och den grekiska. Detta beskriver han vara så välkänt att det är trivialt. De olika sätt varpå den inneboende spänningen mellan dessa båda arv kommit till uttryck anser han vara ”mindre trivialt”. Men han menar att dessa arv frambringat värderingar som grundlagt den tekniska utvecklingen.

Den våldsamma teknologiska utvecklingen, den andliga värdekrisen och hoten mot mänsklighetens fysiska överlevnad har kommit att känneteckna det tjugonde seklets sista årtionden¹¹⁵

Sven-Eric Liedman återger i sin bok *I skuggan av framtiden* (1997) omfattande forskning om tron på framsteget, och den företeelse som benämns Upplysningsprojektet. Framstegstanken har avgörande inverkan på västerländsk kultur, framförd och uttalad av upplysningstidens stora, bland dem Jean- Antoine Condorcet (1743 - 94) och Immanuel Kant (1724 - 1804). Redan René Descartes (1596 - 1650), filosof, matematiker, naturforskare och militär, utvecklade en metod ”för kunskap av vetenskaplig och varje an-

¹¹⁴ Georg Henrik Von Wright, *Att förstå sin samtid* (Stockholm: Albert Bonniers 1994) s. 42.

¹¹⁵ Georg Henrik von Wright, *Myten om framsteget* (Stockholm: Albert Bonniers 1993) s. 65.

nan form av rationellt grundad insikt”¹¹⁶ i *Regulae ad directionem ingenii* (”Regler för användandet av människans kunskapsförmågor”). Senare sammanfattade han dessa tankar i den berömda *Discours de la methode*.

Francis Bacon (1561 - 1626) är förespråkare för den naturvetenskapliga och tekniska revolution som inleddes under hans tid. Bacons indelning av vetandet är idehistoriskt av starkt intresse som en tidig filosofi, som fortfarande kan ge perspektiv åt en debatt som den här granskade, där människans förnuft och rationalitet står i fokus.

Naturvetenskapliga framsteg med Kopernikus, Kepler, Galilei, Newton och Darwin kom att medföra omvärderingar och omvälvning av världsbilden. Liedmans framställning spänner över mänskliga idéers framväxt genom västerländsk kulturs årtusenden, och återger tankar om rummet, tiden, tillvaron och människans självbild. Religion, kyrkor och stater, maktutövning och revolutioner återges i sitt sammanhang, historien leder in i 1700- talet och upplysningen, sedan till modern tid och sist till postmodernismens reaktioner.¹¹⁷ Spänningsfältet mellan religion och naturvetenskap blir tydligt uttalat i *upplysningsfilosofin*. Människan kan få fullständig kunskap om naturen om hon lär sig att sätta sina fördomar åt sidan och använda sitt förnuft och sina sinnen på ett disciplinerat sätt. Religion och andra former av tro på något övernaturligt betraktas av upplysningstidens stora tänkare som något som står i vägen för människan för att kunna uppnå betingelser för enskild lycka och personlig självutveckling.¹¹⁸

Liedman framställer upplysningen som en omvälvningsprocess som fortgår allttjämt, med en hård och en mjuk sida. Han skriver att pessimister och optimister är ense om att framstegstanken spelat en viktig objektiv roll i modernitetens utveckling. Övertygelsen att människan avsiktligt och av egen kraft – genom sitt förnuft, sina kunskaper, sin företagsamhet – kan förändra natur och samhälle, är grundläggande för framstegstanken. Den kan följas tillbaka till Francis Bacon och René Descartes.¹¹⁹ Själva upplysningsprojektet formulerades med Condorcet och Kant. När upplysningens ljus nått alla skulle också alla kunna arbeta för det gemensamma bästa.¹²⁰ Den tekniska utvecklingen har blivit ett kännetecken för modern tid. Modernitetens ryggrad, dess enda konsekventa linje, är den hårda upplysningens väg framåt, skriver Liedman. Men till moderniteten

¹¹⁶ *Filosofilexikonet* (Stockholm: Forum 2004) s. 106.

¹¹⁷ Sven- Eric Liedman, *I skuggan av framtiden* (Stockholm: Albert Bonniers 2006)

¹¹⁸ *Filosofilexikonet* (Stockholm: Forum 2004) s. 560.

¹¹⁹ Sven- Eric Liedman, *I skuggan av framtiden* (Stockholm: Albert Bonniers 2006) s. 522.

¹²⁰ *Ibid.*, s. 523.

hör också en mjuk upplysning. Liedman utvecklar dessa dimensioner samtidigt som distinktionen mellan dem kommer fram.

Gränsen[---] är analytisk, alltså synlig först för det undersökande ögat. I en mening kan distinktionen synas trivial: den sammanfaller med skiljelinjen mellan kvantitet och kvalitet.¹²¹

Liedman tillägger att det intressanta med den hårda upplysningens domän inte enbart är att den kan kvantifieras. Dess utveckling är uniform och kumulativ i den meningen att ny generell kunskap byggs på den tidigare uppnådda. Liedmans åsikt är att upplysningsprojektets förhoppningar har infriats och överträffats inom den hårda sidan. Däremot har det mjuka området utvecklats i många riktningar, och varken Kants eller Condorcets dröm har kunnat infrias.¹²² Det moderna projektet rullar på. Kants och Condorcets framtidsbilder var att människorna skulle vara i stånd att skapa en förnuftig värld. von Wrights bild är mörkare, som vi har sett – den tekniska rationaliteten i modern tid har visat sig kunna ge oförnuftiga resultat. von Wrights civilisationskritik är genomgripande men ändå mindre total i sin inriktning än hos de mest långtgående postmodernisterna som Jean- Francois Lyotard. Här möter vi en urskiljningslös kritik mot det moderna samhället.

Lyotard skulle inte som von Wright sätta någon tilltro till det mänskliga förnuftet som sådant. Hans uppgörelse med alla modernitetens utvecklingslinjer i *La condition postmoderne* är restlös; var och en av dem visar sig befinna sig i kris.¹²³

Med samhällskritiska 1900- tals filosofier, exempelvis från Frankfurtskolan, och tankar från den framväxande miljörelsens banbrytande gestalter som Rachel Carson och Arne Naess börjar ett nytt kapitel i idéhistorien. Uppsatsens utrymme medger inte att gå in på detta stora fält. von Wright nämner inte själv någon av miljörelsens tänkare men har varit påverkad av tankar från teknologikritikerna Jacques Ellul och Lewis Mumford när han skrev *Vetenskapen och förnuftet*.

¹²¹ Ibid., s. 518.

¹²² Ibid., s. 518.

¹²³ Ibid., s. 524.

Om vi återvänder till uppsatsens syfte att skriva receptions historia, att beskriva hur boken togs emot, skulle man kortfattat kunna säga: Den mottogs med ”mycket blandad kritik” där alla ytterligheter förekom, såväl i dimensionen pessimism- optimism, som i dimensioner av sakinhåll. Sakkunskapen har inom respektive område oftast haft inläggningar, antingen i detaljer, i definitioner eller inom hela vetenskapsfält. Även kollegor till von Wright inom filosofins område har levererat skarp kritik. Jag tycker att man kan se att de recensenter som i grunden är eniga med von Wright i hans andemening och varningsrop, också ger uttryck för ett särskilt engagemang och skönjer nya möjliga vägar i de stora frågorna om mänsklighetens förnuft och framtid.

Avslutningsvis gör jag en egen reflektion och förflyttar mig till nutid. 24 år har gått sedan *Vetenskapen och förnuftet* kom ut. Vi har sett några hög- och några lågkonjunkturner passera. I tider av börsuppgång från ett krisläge, som nu 2010, får vi åter det välorderade samstämmiga budskapet från västvärldens ledare, att ständig tillväxt är nödvändig och den enda rätta vägen. Den teknologiska utvecklingen har rusat på. Krig och konflikter fortsätter och terrorism har blivit ett reellt hot mot vår kultur. Naturkatastrofernas raseri synes bli allt häftigare. Den globala uppvärmningen fortsätter och de permanenta isarna smälter. Jordens folkmängd ökar dramatiskt. De befolkningstäta länderna Kina och Indien har en teknologisk och ekonomisk utveckling som världen bävar och häpnar inför. USA´s och dollarns position försvagas. Är det bara tillfälligt? Det globala maktspelet om att behärska råvarutillgångarna fortsätter, liksom tillgångarna till förstörelsevapen. De flesta tecken tyder på en fortsatt oförnuftig rationalitet, tåget rullar på. Omfattningen, mängderna, av fast, flytande och gasformigt avfall från mänskligheten i global skala tycks allvarligt påverka biosfären och atmosfären och i förlängningen hota vår egen existens.

Men det finns också samtidiga tecken på nytt förnuft och positiv teknisk utveckling. Världens ledare ger uttryck för och kommunicerar allvaret i situationen. Man försöker åstadkomma en bindande överenskommelse för klimatåtgärder. Det blev inget sådant avtal skrivet i Köpenhamn i december 2009, men frågorna är nu i verkligt globalt fokus. Enligt många bedömare kommer bindande avtal att upprättas inom snar framtid. Något annat anses ha blivit politiskt omöjligt. Helt nya och ekologiska modeller för ekonomisk styrning har föreslagits. Det är numera möjligt att få en holistisk överblick i snart sagt de flesta frågor med hjälp av Internet. Utvecklingen av miljövänliga bilar och nya energisystem har tagit fart på allvar. Teknologi för att ta tillvara solenergi är under intensiv utveckling. Insikten att vi för vår överlevnad måste finna en acceptabel balans med na-

turen, håller på att bli allmän. Vem skall föra jordens talan, hur skall moder jord upprätta och förhandla sina avtal med människan? Den ställda frågan kan låta som en utopi. Den har ställts tidigare. Handel med utsläppsrätter är ett exempel på ett trevande men positivt steg i en förnuftig riktning. Man kan säga att makthavarna i denna modell träder in med överenskommelser och lagstiftning å moder jords vägnar. Det måste kosta att skräpa ner. Annars låter vi uppenbarligen inte bli.

För att vi skall upptäcka oss själva behövs perspektiv, idéer och varningsrop. Och alla vetenskaper kommer att behövas för denna upptäckt. von Wright gav oss den nyttiga boken *Vetenskapen och förnuftet*. Den har blivit en klassiker och är fortfarande en källa till inspiration och eftertanke.

Litteraturförteckning

Debattartiklar i Svenska Dagbladet 1987 (kronologisk ordning)

- Ingvar, David H, ”I den intellektuella helikoptern” den 5 april
 Stenström, Thure, ”Memento mori” den 5 april
 Rasmuson, Marianne, ”Vetenskapens makt och vanmakt” den 9 april
 Strömholm, Stig, ”En bok om besinning” den 14 april
 Gerholm, Tor Ragnar, ”I huvudet på en humanist” den 19 april
 Lagerroth, Ulla-Britta, ”Humanist, var är du?” den 23 april
 Hesslow, Germund, ”Befogat men konventionellt” den 26 april
 Bildt, Carl, ”En ny framtidsoptimism” den 10 maj
 Liedman, Sven-Eric, ”Historien är full av vägval” den 14 maj
 Dahlbom, Bo, ”von Wright von oben” den 18 maj
 Riesenfeld, Harald, ”Vad är människan?” den 21 maj
 Lönnebo, Martin, ”Den allra Högste och en pipa snus” den 31 maj
 Gustafsson, Lars, ”Mycket väsen för ingenting” den 31 maj
 Westerberg, Bengt, ”Miljön klaras bäst i demokrati” den 5 juni
 Ahnlund, Knut, ”Bättre och bättre dag för dag” den 11 juni
 von Wright, Georg Henrik, ”Jag tror varken på ’den ljusnande framtid’ eller på ’den gamla goda tiden’ ” den 14 juni

Övrig litteratur

- Gripsrud, Jostein, *Mediekultur Mediesamhälle* (Göteborg: Daidalos 2005)
 Hansson, Gunnar, *Den möjliga litteraturhistorien* (Stockholm: Carlssons Bokförlag 1995)
 Liedman, Sven- Eric, *I skuggan av framtiden* (Stockholm: Albert Bonniers 2006)
 von Wright, Georg Henrik, *Vetenskapen och förnuftet*(1986) (Stockholm: Albert Bonniers 2005)
 von Wright, Georg Henrik, *Myten om framsteget* (Stockholm: Albert Bonniers 1993)
 von Wright, Georg Henrik, *Att förstå sin samtid* (Stockholm: Albert Bonniers 1994)
Bibeln
Filosoflexikonet (Stockholm: Forum 2004)
 Internet: http://sv.wikipedia.org/wiki/Georg_Henrik_von_Wright, den 10 nov 2009